

ОСНОВНІ ІДЕЇ ВИБОРУ «ДОЗВОЛЕНОВОГО» СЕКТОРА СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ США

У статті простежується хід концептуальної боротьби за вибір ефективної політичної моделі США.

Концепція зовнішньої політики держави була неодмінною складовою всіх без винятку історичних соціально-філософських будов. Однак особливе значення такі концепції отримали тоді, коли принаймні у Європі почали розуміти самоцінність людського життя й уявляти собі, що потрібно для його підтримки. Епоха Нового часу була епохою утворення національних держав, тобто такої організації суспільства, джерело якої знаходилося не в богоустановленості влади, а в суспільному договорі. Такий договір укладався для протистояння насильству, «щоб користування своїм надбанням було забезпечене кожному загальними силами та за загальною згодою» [1]. Як відомо, різні трактування такого договору є не що інше, як варіації на тему подільності чи неподільності народного суверенітету. Однак, у будь-якому випадку, за громадянами визнавалося право політичної участі - аж до скинення тирана, який грубо нехтував суспільний договір чи узурпатора, що незаконно захопив владу.

Однак, очевидно, що замах на суверенітет народу, коли його природне право на життя опиняється під загрозою, може мати не тільки внутрішнє, але і зовнішнє джерело. Так, Г. Гроцій чітко усвідомлював, що в сучасному світі воєн уникнути не можна. Війна, як така, не суперечить природному праву. Не заборонена війна ні божественними законами, ні правом народів. І як тут не згадати слова безіменного генерала з фільму Т. Ліузної «Сімнадцять миттєвостей весни»: «Війни необхідні... Держави, як люди, їм не до вподоби статика, їм душать кордони. Їм потрібен рух. Рух - це війна». Проте, такий рух з метою заволодіння чужим майном, скорення інших народів і захоплення їх території, Гроцій пропонував вважати таким, що суперечить природному праву, божественним законам і правам народів. Призвідинки несправедливої війни, підкреслював голландський мудрець, «зобов'язані до відшкодування за вчинене їх силами чи за їх порадою». Вони відповідальні за все те, чим супроводжується війна і, у цьому значенні, зрівнюються з внутрішніми тиранами й узурпаторами. Навпаки, ті війни, які ведуться заради збереження цілісності держави, захисту майна філософ відносив до справедливих, оскільки вони є нормальною реакцією, відповіддю на вчинене порушення їх права на життя.

Визнаючи війни немінучими, Г. Гроцій, разом з тим настійно закликав воюючі сторони по можливості пом'якшувати жахи та жорстокості війни, щадити жінок, дітей і старих, по-людськи поводитися з військовополоненими, не обрушувати гнів переможців на мирних

громадян переможеної країни, не допускати даремних захоплень і винищення майна переможеного народу. Якщо ж війна почалася, то вона повинна вестися заради досягнення миру та підпорядковуватися принципам природного права.

Як видно зі сказаного, вчення Гроція про право війни та миру було спрямоване на формування нового типу світового співтовариства, заснованого на раціонально-правових принципах рівності, співробітництва та взаємності у відносинах між усіма людьми, народами і державами, на ідеї єдиного світового правопорядку, добровільно встановлюваного та послідовно дотримуваного суверенними державами. У цьому зв'язку, одним із принципів міжнародного права учений вважав непорушність договорів між державами.

Зовсім інакше проблема міжнародних відносин уявлялася Б. Спінозі. При висвітленні цієї проблеми він відзначав, що держави у своїх взаєминах знаходяться в природному стані й «дві держави - по природі вороги». Право війни, таким чином, належить кожній державі окремо, право ж миру - це право щонайменше двох держав, іменованих союзом. Оскільки власний добробут є найвищим законом держави, вона, керуючись острахом збитків чи надією на вигоду, може як укладати союз, так і мати право порушувати його, якщо це диктується користю держави в умовах, які змінилися. Спіноза виступає за взаємодопомогу держав і відзначає, що разом вони мають більше прав, ніж кожна з них окремо. «Чим більше держав укладає мир - тим менше страху вселяє кожна окремо всім чужим».

Подібно Макиавеллі, Спіноза вважав, що користоловство - вічна та незмінна риса людської природи й закликав філософів розглядати людину такою, якою вона є, а не такою, якою б філософи хотіли її бачити. Уже наприкінці XVIII - початку XIX століття стало зрозуміло, що світове співтовариство розвивається не так, як це бачилося Г. Гроцію. О. Конт писав, що всі закони, сконструйовані позитивною філософією, є «всезагальні факти» чи цілком підтвержені спостереженням гіпотези. Разом з тим, «оцінюючи об'єктивно, їх точність завжди залишається приблизною. Різні незмінні закони творять деяку «природну ієрархію, у якій кожна категорія (законів - О.Ч.) базується на попередній відповідно до їх спадного ступеня узагальнення та зростаючої складності».

Справжня філософія має на увазі систематизацію, наскільки це можливо, усього життя людини - індивідуального й особливо колективного, розглянутого крізь призму трьох класів феноменів, що його характеризують: думки, почуття та дії. Трьома джерелами суспільних змін є раса, клімат і «власне політична діяльність», розглянута у всій повноті її наукового розвитку. Людське достоїнство, як і людське щастя, залежить, головним чином, від «гідного добровільного застосування будь-яких сил, які реальний порядок (як штучний, так і природний) робить для нас доступними». У цій грандіозній діяльності загальна фундаментальна мета

й обов'язок філософії полягає в координації, а не у вигляді безпосереднього керівництва. Функції філософії тісно переплітаються з функціями «систематичної моралі, яка уявляє собою природний характерний додаток філософії та повсюдний провідник політики». Конт свідомо відкинув релігію християнського Бога та проголосив релігію Людства, іменованого Великою Істотою, яка є, насамперед, «сукупністю минулих, майбутніх та теперішніх людей, що сприяють удосконаленню загального порядку».

Однак уже досвід Великої французької революції з її «Великою Істотою» показав, що відмова від загальної етики, перехід від теологічної та міфологічної стадій розвитку мислення до позитивного, ніяких загальних єдиних наукових істин не дав. За винятком однієї - найбільш ефективним способом управління людьми в умовах моральної та політичної кризи суспільства є страх перед насильством. Людський розум, ставши самодостатнім і позбавленим кайданів релігійної етики повинності, перетворився в силу, яка потурає користоловству та насильству, як засобу боротьби за існування.

Боротьба за існування, за австрійським соціологом і державознавцем Л. Гумпловичем (Гумпловичем) (1838 - 1909), є головним чинником соціального життя. Це відноситься як до внутрішньодержавних, так і до міждержавних відносин. Виживання - це боротьба; вона - вічний супутник людства та головний стимулятор суспільного розвитку. Кожне з людських угруповань прагне підкорити собі інше й установити над ним своє панування. Очевидним є вищий закон історії: «Найсильніші перемагають слабших, сильні об'єднуються негайно, щоб у єднанні перевершити третього, теж сильного й так далі». Зобразивши подібним чином вищий закон історії, Гумплович вважав: «Якщо ми чітко усвідомлюємо цей простий закон, то вдавана нерозв'язна загадка історії (політичної - О.Ч.) буде розгадана нами».

У найвіддаленішу епоху, писав Л. Гумплович, конфлікти, війни між окремими родами за володіння тим чи іншим майном завершувалися знищенням переможеної групи. Пізніше таких людей стали залишати в живих і перетворювати на рабів, експлуатувати. Переможці (ними виявилися раси з більш високим інтелектуальним рівнем розвитку та з кращою військовою дисципліною), щоб зміцнити своє панівне становище та тримати в покорі повалених, повинні були здійснити ряд організаційних й інших заходів. Їх результатом стало виникнення держави.

Відтепер до воєн між расами та державами додалася ще й боротьба всередині самої держави. Те, що колись було боротьбою антропологічне різних орд, на стадії цивілізації трансформується в боротьбу соціальних груп, класів, станів, політичних партій. Вважаючи що держава формується в результаті підпорядкування однієї людської групи (слабких, підлеглих) іншій групі (найсильніших, переможців) як засіб утримання порядку

панування-покори, австрійський мудрець виступав категорично проти того, щоб характеризувати державу як орган умиротворення, примирення суперечливих інтересів. Їй призначено бути органом примусу, насильства; та й взагалі, існування упорядкованого суспільства без державного примусу неможливе. Вчений кваліфікує державу так: «Природно зроста організації панування, покликана підтримувати визначений правовий порядок».

Своє трактування внутрішньодержавних і міждержавних відносин Л. Гумплович назвав реалістичним. Йому часто дорікають перебільшенням ролі держави, браком історизму. Але що таке політичний історизм, як не опис заміни ослаблених політичних еліт більш сильними? Якщо і можна за щось дорікнути філософу, так це за те, що він зірвав рожевий покрив із соціальних і міждержавних відносин, поставив політичні еліти перед необхідністю складати і пропагувати мобілізаційні міфи відносно «старшого брата», «міністерства правди», «міністерства любові», «гуманітарних бомбардувань» більш витончено і талановито. Критиків Гумпловича можна уподібнити людям, які не проти з'їсти десяток-другий м'ясних котлет, та не бажають говорити про бойню та грубих типів, що там працюють. Що ж, вірно сказано: «Тим, хто любить ковбасу та поважає закони, не слід бачити, як робиться те й інше». Але для всякого відповідального перед своїм народом політика врахування силової природи (не обов'язково військової, але й організаційної) зовнішнього фактора політичного процесу завжди було, є і буде обов'язковим. І, насамперед, це стосується доктринального рівня політичного правління як всередині держави, так і в міждержавних відносинах.

Для того, щоб установити закономірності функціонування концептуальної влади, логічно почати з вивчення динаміки державності США. Необхідність цього впливає з тієї обставини, що США є особливого роду експериментальна держава, створена незв'язаними ґрунтом людьми, які відчували себе джерелом політичної влади та створили державні інститути за заздалегідь наміченим планом. Сучасний демократичний розвиток є не що інше, як накладення кальки американського досвіду на процес зміни основ традиційної державності.

Ніхто не стане сьогодні заперечувати, що на початку XXI століття центр світової доктринальної влади знаходиться на території держави США. Однак на початку XVIII сторіччя це було не так. У ті часи центром доктринального правління була Британська Імперія і тому закономірно, що основні ідеї західного державного та політичного устрою виникли саме там і одержали поширення не тільки в Європі, але й у британських колоніях у Новому Світі. Підвищений інтерес до політичної теорії в Північній Америці був пов'язаний з особливостями людського матеріалу («сверівським» потенціалом), інтенсивним розвитком капіталістичних відносин і наростанням протиріч із приводу управління ресурсами

Америци між колоністами й урядом метрополії. Наслідком цих обставин стала війна за незалежність 1775 - 1789 р.

Рух американських колоністів дав могутній поштовх розвитку демократичних ідей. Пропагандою ідей договірного походження держави, тираноборства займалися численні громадські організації, у тому числі «Сини свободи», «Дочки свободи», міські збори й інші. У резолюціях, прийнятих міськими зборами, висловлювалися радикальні політичні й правові погляди: про право народу повернути собі природні права, про народний суверенітет, незгода з теорією непротівлення злу.

Запекла боротьба за державну незалежність США супроводжувалася й соціальним протистоянням всередині самої країни між великою буржуазією та плантаторами - з одного боку, і дрібною буржуазією - з іншого. Провідником політичних інтересів перших був О. Гамільтон; других - Т. Джефферсон і Т. Пейн. Між цими двома течіями розгорілася боротьба з питання про модель політичного устрою США та конституцію 1787 року. Сьогодні прийнято вважати, що американські мислителі не внесли істотно нових положень у західноєвропейську природно-правову демократичну доктрину. Їх заслуги зводять лише до її пропаганди й оригінального трактування деяких положень відповідно до умов боротьби за незалежність і періоду конституційного оформлення США. Як приклад цих заслуг приводять виведення з права народу на революцію право на утворення незалежної держави. Можливо, що засновники конституції США філософами та теоретиками і не були. Однак вони зробили те, чого жоден мудрець (за винятком, мабуть, Платона) зробити не зміг, а саме - технологічно прилаштували філософську концепцію під практичні потреби суспільства. Втім, як ми побачимо далі, навіть найпереконаніші американські демократи під словом «народ» розуміли не все населення країни, а тільки його «білу» складову. З врахуванням цього стає зрозумілим розподіл людських прав на природні та громадянські.

Т. Джефферсон (1743 - 1826 р.) був видатним американським політиком і просвітником. Юрист за освітою, він займав ряд важливих державних посад: губернатор штату Вірджинія, посланник США у Франції, державний секретар в уряді Дж. Вашингтона, лідер опозиційної республіканської партії, віце-президент при президенті Дж. Адамсі і, нарешті, починаючи з 1801 року - третій президент США протягом двох виборчих циклів. Але особливу популярність в історії Т. Джефферсон одержав як один із творців Декларації про незалежність та Конституції США чи, інакше кажучи - концепції та теоретичної моделі північноамериканської державності.

З позиції теорії суспільного договору та природних прав людини Джефферсон критикував монархічну форму держави та відстоював ідею народного суверенітету. Опираючись на теорію договірного походження держави, вчений вважав королівську владу похідною від влади народу.

Ніхто з людей, вважає Т. Джефферсон, не може бути позбавлений права брати участь у створенні державної влади та контролю над нею. Якщо ж влада зневажає права народу, останній вправі змінити уряд і замінити його таким, який щонайкраще служить його інтересам. Цим Т. Джефферсон обгрунтував право народу на повстання проти тиранії, ідею народного суверенітету.

На відміну від європейських просвітитів, які поділяли історію людства на життя в природних і в суспільних умовах, Т. Джефферсон був упевнений, що жити в суспільстві - значить жити в неприродних для людини умовах. Інша справа - варто розрізняти три форми громадського життя: додержавницьку («без уряду, як це є у індіанців»), народовладну («при урядах, на яких воля кожної людини чинить свій справедливий вплив: так є... в наших штатах») і деспотичну («при урядах сили; так є в усіх... монархіях»). Природні права американський просвітник розумів як права, які одержують люди з причини свого природного народження як членів суспільства незалежно від форми його існування. Природні права вроджені та незмінні, у той час як громадянські права отримуються людиною в процесі її життя в суспільстві, встановлюються нею і, загалом, минають.

У якості основних природних прав людини Т. Джефферсон вважав право на життя, свободу, рівність і повстання. При цьому природні права визнавалися вище законів, що видаються державною владою. Протиріччя між ними завжди повинні вирішуватися на користь природних прав. До числа природних прав людини Т. Джефферсон також відносив:

- а) право використовувати за своїм розсудом свої фізичні та духовні сили, плоди своїх праць;
- б) право особистої недоторканості;
- в) право свободи думки та слова, свободи листування й обміну думками, поглядами та інформацією між громадянами на основі загальних інтересів;
- г) право свободи совісті та віросповідання;
- д) право обирати ту форму громадського життя, яка найбільше допоможе людині стати щасливою й усувати ту, яка робить її нещасною.

Держава, за Т. Джефферсоном, якраз і утворюється для захисту та збереження природних прав шляхом встановлення законів, які повинні утримувати одних людей від порушення природних прав інших. Призначення органів державної влади полягає в охороні тих природних прав людини, які не можуть бути захищені нею самостійно. У спірних ситуаціях арбітром повинна бути незацікавлена та неупереджена сторона. Усі ці думки були розвинуті в Декларації про незалежність США. Шляхом включення в Декларацію так звані природні права перетворилися в природні права окремих індивідів відносно держави як цілісності.

Державне ж визнання суб'єктивних прав особистості повинне, по ідеї, ставити певну перешкоду сваволі державної влади.

Проблема прав особистості та пов'язані з нею проблеми демократичної організації державної влади є одними з основних у політичній концепції Т. Джефферсона. Протиставляючи права особистості правам уряду, він висловлює ідею про таке обмеження функцій державної влади, яке б зменшило небезпеку сваволі останньої стосовно особистості.

Декларація про незалежність США - перший в історії державний акт, який проголосив ідею народного суверенітету основою державного життя. З народного суверенітету виникає право народу на повстання, а також установлення бажаної йому політичної форми. У випадку зловживань і насильства з боку державної влади не тільки правом, але і природним обов'язком людей є скинення такої державної влади. Уряд, писав Т. Джефферсон у проекті Декларації про незалежність, створюється для охорони природних прав людини, а влада уряду виникає зі згоди народу користися йому. В силу такого походження влади уряду та такої умови його існування, народ вправі змінити чи знищити таку форму правління, якщо вона прагне до деспотизму, підсумовує Т. Джефферсон. Далі в Декларації про незалежність йдуть 27 пунктів, які містять обвинувачення в прагненні до деспотизму англійського короля. Ці обвинувачення послужили основою проголошення незалежності Сполучених Штатів від англійського престолу у формі сепараті. Таким чином, Т. Джефферсон виразив три основних доктрини буржуазного просвітництва: про рівність природних прав людей; про «суспільний договір», як основу політичної влади; про право на революційне повалення деспотичного уряду.

Політичним ідеалом Т. Джефферсона, як захисника інтересів дрібних виробників, була демократична республіка фермерів. Основний параметр цієї республіки полягав у можливості безперешкодної політичної участі громадян. Конкретно, під «республікою фермерів» Т. Джефферсон розумів такий державний устрій, у якому правління здійснюється в межах компетентності самими громадянами чи можливості через обраних ними безпосередніх представників здійснювати управління державою. Розвиваючи ідеї Руссо про суверенітет народу при республіканській формі правління, Т. Джефферсон бачив прояв влади народу в пануванні свободи виборців, у розширенні способів участі всіх громадян в управлінні громадськими справами, у постійному контролі з боку народу за діяльністю державних органів.

У Т. Джефферсона аж ніяк не викликала побоювань держава з високим ступенем усупільнення національних ресурсів, якщо зміст цільової функції держави полягав в турботі про загальний добробут. Втім, він цілком усвідомлював те, що усупільнення повинне мати як верхню, так і нижню межу. Тому як реальну модель державного устрою Т. Джефферсон пропонував як вільну рівноправну федерацію Штатів. Політичними

плодами такої федерації повинні були стати неможливість концентрації «контрольного пакета» національних ресурсів у якої-небудь соціальної групи та запобігання утворенню олігархії (верхня межа). Нижня межа визначається соціальною основою «республіки фермерів» - недоторканою приватною власністю громадян.

Конструкція Т. Джефферсона передбачала поєднання вертикальної та горизонтальної схем державного управління. Законодавча влада повинна була належати двопалатному парламенту (палата депутатів, сенат), при якому знаходиться Рада з перевірки законів. Центральну виконавчу владу здійснює президент, який обирається на 4 роки і не більше ніж на два терміни підряд. Виконавча влада на місцях - губернатори і ради штатів. Модель американського просвітника передбачала також розгалужену судову систему. З огляду на віддаленість кожного виду державної влади від народу, Т. Джефферсон пропонував комплекс різноманітних заходів утримання балансу (рівноваги) гілок влади, який мав запобігати встановленню деспотичного правління однієї з них. До їх числа відносяться наступні:

а) забезпечення неможливості того, щоб одна людина стала одночасно носієм більш ніж одного виду державної влади;

б) обмеження термінів перебування і регулярна ротация осіб, які мають виборні чи посадові портфелі;

в) рекомендація щодо того, щоб Конституція приймалася не законодавчою асамблеєю, а спеціально обраним для цієї мети народним конвентом;

г) пропозиція про створення спеціального суду імпичменту, що складається з представників трьох ланок влади, які б володіли правом судити та усувати з посади будь-якого представника вищих органів влади у випадку порушення ним конституційних принципів і правил;

д) постанова про передачу права «вето» на законодавчі рішення спеціальній ревізійній раді та про можливість зняття накладеної заборони при повторному розгляді даного законопроекту більшістю в 2/3.

Утворення США на основі федералізму поставило перед Т. Джефферсоном питання про демократичне співвідношення центрального і місцевого управління. Заявляючи про те, що 17 штатів, які об'єдналися в єдину державу, віддали у ведення федеральної влади те, що пов'язано з їх інтересами за межами штату, а собі залишили все, що «стосується внутрішнього управління». Т. Джефферсон підкреслював, що уряд кожного штату й уряд федерації - рівні партнери. Серйозній критиці піддав Т. Джефферсон Конституцію США 1787 року за ряд її антидемократичних рис - відсутність у ній білля про права, який передбачав би права на свободу слова, друку й інші. З ініціативи Т. Джефферсона й інших політичних діячів були прийняті 10 доповнень до тексту Конституції. Вони набрали чинності в 1791 році.

Т. Джефферсон був прихильником станового розподілу суспільства. Серед станів його увагу привернула лише аристократія, в якій він розрізняв: природну аристократію, - тих, за ким визнається аристократичне достоїнство за природні якості; штучну аристократію - тих, котрі виділяються особливим походженням і багатством; духовну аристократію - тих, хто виділяється інтелектуальними та моральними достоїнствами. Духовну аристократію він називав найприроднішою та вважав «найдорогоціннішим дарунком природи, даним людям для того, щоб вчити та... управляти суспільством». І хто б міг тоді подумати, що через 200 років цей становий розподіл отримає в американській політичній ідеології гіпертрофовану форму в книзі «детройтського короля» Г. Форда? «Немає більшого абсурду та несправедливості, ніж твердження, що всі люди рівні... Люди аж ніяк не рівні й тому будь-яка спроба демократії зрівняти їх - тільки перешкода на шляху справжнього прогресу... Великі люди, народжені бути лідерами, повинні стояти на чолі суспільства та допомагати менш здатним... Демократія веде до шкідливої «зрівнялівки», неправильного використання людських ресурсів». Шкідлива демократія й у масштабах усього світу. У них, на думку Г. Форда роль еліти повинні грати «англосакси, творці, дослідники та мислителі. Їх успіхи в різних областях... доводять, що англосаксам призначено стати «хазяїнами світу» [2]. До честі Т. Джефферсона варто віднести те, що він був проти рабства та заявляв, що природа наділила чорних і червоношкірих побратимів «рівними талантами з людьми інших кольорів», що раби й індіанці також мають природні права. У той же час він як політичний діяч був змушений рахуватися з пуританськими традиціями по відношенню до негрів й індіанців, яких дотримувалися уряди штатів, особливо південних.

Ще один засновник США, Т. Пейн, дотримувався більш радикальних поглядів на державу та політичну участь, ніж Т. Джефферсон. Т. Пейн (1737 - 1809) відносився до числа найбільш послідовних представників політичної та правової ідеології періоду боротьби за незалежність. Він народився Англії та переселився в Америку в 1774 році. Т. Пейн брав активну участь у Французькій революції, обирався депутатом революційного Конвенту. У відповідь на критику якобінського терору піддавався переслідуванням і чудом уник страти, хоча пізніше був звільнений та відновлений у правах. Після повернення до Америки Т. Пейн був підданий жорстоким гонінням за антирелігійну критику та помер у забутті.

Найбільш відомим твором Т. Пейна вважається памфлет «Здоровий глузд» 1776 року. Ідеї цього твору були частково відображені в Декларації про незалежність США. Праця мала характерний підзаголовок «Про походження та призначення урядової влади з короткими зауваженнями з приводу Англіїської конституції». У ньому відкрито проголошувалося, що питання про незалежність Америки є питання тільки доцільності й

економічної вигоди. Тому вирішувати його треба не в судах, а в торгівлі, на ринках, і зробити це неважко, якщо виходити зі здорового глузду та конкретних інтересів простих людей. Проголошуючи республіканські ідеї, автор памфлету критикує державний устрій Великої Британії. Докладне дослідження «рохваленої конституції Англії» приводить його до переконання, що остання являла собою щось шляхетне лише в ті похмурі часи рабства, коли створювалася. Тепер же легко показати її недосконалість і нездатність дати те, що вона обіцяє.

Складові частини Англійської конституції, на думку Т. Пейна, були ганебними залишками двох древніх тираній (монархічної, в особі короля й аристократичної, в особі перів), до яких домішані нові республіканські елементи (палата громад). Дві перші установи, будучи спадкоємними, не залежать від народу і тому «у конституційному змісті» нічим не сприяють свободі держави. Цю думку Т. Пейна, яка полягає в тому, що наявність республіканських інститутів ще не свідчить про демократичний політичний режим, ми вважаємо для подальшого надзвичайно важливою.

Як прихильник природно-правової теорії, Т. Пейн розрізняв природні та громадянські права. Перші притаманні людині «за природою» (наприклад, право на щастя, свободу совісті, свободу слова, рівність перед законом і так далі). Цими правами людина володіла в природному стані, що, за Т. Пейном, було історичним фактом і зберігалось ще в північноамериканських аборигенів. Громадянські права належать людині, як члену суспільства і забезпечуються державою (наприклад, право власності), тобто з утворенням суспільства люди передають йому частину своїх природних особистих прав.

Т. Пейн був заведне чи не першим політичним письменником, який, як засіб недопущення тиранії проводив межу між суспільством і державою. Вони розрізняються не тільки своєю роллю, але й своїм походженням: «суспільство створюється нашими потребами, а уряд - нашими хибами»; «перше сприяє нашому щастю, позитивно поєднуючи наші благі пориви, друге - впливає негативно, приборкуючи наші хиби; одне заохочує зближення, друге заохочує ворожнечу».

Держава, за Т. Пейном, виникає слідом за об'єднанням людей у суспільство, оскільки люди, що об'єднуються, не здатні самі зберігати справедливість у відносинах між собою. Американський політик вважав, що зародження й існування державної влади ґрунтується тільки на згоді керованих (за суспільним договором), тому верховна влада в державі повинна належати самому народу. З цієї ідеї народного суверенітету Т. Пейн робить висновок про право народу засновувати чи знищувати будь-яку форму правління, тобто про право на повстання. Цими ж ідеями Т. Пейн обґрунтував допустимість відділення колоній від Англії й утворення власної незалежної держави.

Хоча Т. Пейн сприймається як куди більш радикальний демократ, ніж Т. Джефферсон, дух «спуританського расизму» відчувається й у нього. Усі форми державного правління Т. Пейн поділяв на два види: правління на основі виборів і представництва та правління на основі права спадкування. Перше відоме під ім'ям республіки, друге - монархії й аристократії. Обидві форми різняться внаслідок того, що ґрунтуються на двох різних і протилежних основах - розумі і невігластві. Оскільки урядова посада вимагає таланту та здібностей, а вони не можуть отримуватися в спадок, то, мабуть, визначення найбільш неосвіченої країни найкраще підходить не для республіканської, а для монархічної й аристократичної форми. З іншого боку, Т. Пейн писав, що республіканське правління повинне бути засноване на принципі народного представництва. Верховною владою повинен володіти законодавчий орган, який обирається на основі загального виборчого права (виходячи з принципу природної рівності людей).

Очевидно, Т. Пейн вважав Америку дуже освіченою країною, оскільки критикував конституцію 1787 року за деякі її аристократичні елементи. Недолік конституції американець бачив у створенні двопалатного законодавчого органу, формованого на основі цензового виборчого права. Т. Пейн був прихильником однопалатної структури парламенту, у той час як для інших мислителів вона уявлялася прямою загрозою швидкого самовиродження та компрометації. З цими запереченнями Т. Пейн погоджувався, але стверджував, що зазначений недолік здатен блокувати детальний опис у конституції процедур і правил парламентської роботи й однаковий принцип представництва. Крім того, Т. Пейн був проти надмірного терміну повноважень сенаторів (6 років), президентського права вето, наявності інституту одноособового глави виконавчої влади, незмінності суддів. Останні взагалі, вважав він, повинні переобиратися та бути відповідальними перед народом.

Політичні погляди Т. Пейна виражали інтереси найбільш широких прошарків американців - фермерів. Вони зробили великий вплив на хід війни за незалежність. Більш того, вони вплинули на визвольний рух у Латинській Америці проти іспанського колоніального панування та сприяли формуванню ідеології чартистського руху в Англії.

На першому етапі державотворення США були країною індивідуальних капіталів, чий інтерес був артикульований й агрегований Т. Джефферсоном та Т. Пейном. Але саме ця демократична «містечковість», коли держава розглядалася як поневолювач, ледве не констатувала американцям їх незалежності. Далеко не всі американці розуміли необхідність врахування в державотворенні принципу національної інтеграції. І серед цих небагатьох був О. Гамільтон (1757 - 1804); саме його теоретичні погляди та практична діяльність зробили вирішальний вплив на створення конституції США 1787 року. У період безпосередньої

підготовки тексту конституції й особливо після її прийняття в країні розгорілася гостра політична боротьба між федералістами й антифедералістами. Предмет суперечки - федеральна форма державного устрою США.

О. Гамільтон належав до числа федералістів. Якщо вважати американську націю співтовариством незв'язаних ґрунтом людей, то цього засновника треба віднести до її типових представників. Наполовину англієць, наполовину француз, він народився у Вест-Індії. Тим самим О. Гамільтон дуже добре підходив для проведення в життя федералістських ідей, оскільки був здатен мислити категоріями всієї країни, а не окремої ферми чи навіть штату. Він прагнув знищити самостійність місцевої влади та звести окремі штати до стану церковних приходів. До демократії міських зборів і тих законодавчих зборів, де більшість належала фермерам («корольові штати»), «американець від аристократії» ставився з неприхованим презирством. Це було цілком природно, оскільки О. Гамільтон не знав і не розумів потреб сільської Америки; він був виразником інтересів великих власників: плантаторів-латифундистів, промислової буржуазії та багатих купців. На думку О. Гамільтона, тільки сильна централізована влада здатна зупинити демократичний рух мас, що зміцнів після перемог у війні за незалежність.

Політичні позиції О. Гамільтона визначилися ще в період, який передував війні за незалежність, коли він виступав за мирне врегулювання конфлікту та компроміс з Англією. Його теоретичні погляди склалися під впливом Монтеск'є: теорії поділу влади й ідеалізації конституційного устрою англійської монархії. Це устрій О. Гамільтон вважав за необхідне покласти в основу конституції США.

Американський політик був переконаним прихильником англійського зразка «змішаного правління», у якому законодавча влада поділялася між трьома політичними формами - монархічною (в особі короля), аристократичною (в особі палати лордів) і демократичною (в особі палати громад). Однак концепція змішаного правління, яка брала під захист інтереси мастих «верхів», суперечила доктрині природної рівності Декларації про незалежність. Суперечила вона й положенню Декларації про те, що держава створюється не для охорони права власності, а для захисту прав на життя, свободу, прагнення до щастя.

У деяких своїх принципах О. Гамільтон був також послідовником Т. Гоббса. Його філософія логічно приводила до проекту держави - лівіафана з сильно централізованою, примусовою та дієвою владою. Але О. Гамільтон не був ідеалістом і не вважав державу божественною установою та вмістилищем влади, вічною сутністю, незалежною від громадянина, яка стоїть над ним. Він розглядав державу як дуже корисне знаряддя, яке в ім'я законності та порядку повинне служити інтересам тих, хто при владі, та стримувати активність тих, хто влади позбавлений. О. Гамільтон розумів,

що в державі, заснованій на примусі, а не на добрій волі, вічні заворушення серед тих, до кого застосовується примус, складають серйозну загрозу і, зрештою, експлуатовані можуть накинутися на експлуататорів. Тому в таких державах егоїстичні інтереси вимагають, щоб суспільні заворушення були посоромлені та придушувалися поліцейськими силами. Критерій сили держави полягає в її здатності захищати привілеї меншості від анархії більшості. А це вже дуже нагадує локківське вчення про «расу робітників» і «расу панів».

У Конституційному конвенті О. Гамільтон гаряче відстоював ідею держави, заснованої на примусі. У його планах державного устрою принцип централізації влади розвивався набагато глибше від того, на який була готова піти більшість, а у виступах в захист своїх проєктів О. Гамільтон висловлював думки, які деяких його слухачів просто лякали. Його вважали відвертим монархістом, який керується гоббсовою логікою: «Принцип, який має бути прийнятий, - це необхідність постійної волі. Держава повинна будуватися на основі, здатній стримувати народний потік».

Проте, логіка визвольної боротьби змусила О. Гамільтона визнати можливість республіканського ладу, хоча й із сильною президентською владою, яка мало чим відрізняється від монархічної. Президент, на його думку, повинен обиратися довічно та мати широкі повноваження, у тому числі можливість контролювати представницькі органи законодавчої влади, що під тиском виборців можуть прийняти «довільне рішення». Ця ж ідея містилася в пропозиції О. Гамільтона зробити призначуваних президентом міністрів практично невідповідальними перед парламентом. Сам парламент бачився йому як двопалатний, створюваний на основі виборчого права з високим майновим цензом.

О. Гамільтон вважав, що держава та власність повинні виступати в тісному й дієвому союзі. «Нова держава залишиться слабкою та нездатною діяти, якщо вона буде ворожа капіталу. Але лиш тільки вона стане відноситися до капіталу дружельно, як капітал поспішить їй на допомогу». Союз держави та капіталу, за А. Гамільтоном, це основа економічного перевороту, яка має перетворити Америку з країни аграрної у високорозвинену індустріальну державу. На відміну від Т. Джефферсона, О. Гамільтон вважав, що головною метою державного управління є не благоденство окремих громадян, а досягнення матеріальної могутності держави та захист інтересів приватної власності.

Не залежно від політичних поглядів, усі засновники США заперечували рівність людей: природну або громадянську, або і перше, і друге разом. Також і О. Гамільтон заперечував правомірність теорії природної рівності. Розподіл людей на багатих і бідних, і, відповідно, на освічених і неосвічених, здатних і нездатних управляти справами суспільства, був для нього беззаперечним. «В будь-якому суспільстві

відбувається розподіл на більшість та меншість. До першої відноситься маса народу, до другої - багаті та знатні. Глас народу називають гласом божим, однак, як би часто це твердження не повторювалося і скільки б людей у нього не вірили, воно не відповідає дійсності. Народ - буйна та нестійка сила. Його погляди рідко правильні. Тому другому класу слід надати тверду і постійну роль в управлінні державою. Він буде приборкувати нестійкість першого і, оскільки зміни не несуть йому вигод, назавжди забезпечить гарне управління. Чи можна уявити, що демократичні законодавчі збори, які обираються щорічно народом, будуть прагнути неухильно до загального блага? Тільки постійно існуючий орган в змозі стримати нерозум демократії. Її бурхлива та неприборкана влада має потребу в обмеженні».

О. Гамільтон був переконаний, що єдиний ефективний спосіб приборкання демократичної фракційності полягає в створенні органу судового нагляду - Верховного суду, який би володів широкими повноваженнями. На його думку, довічно призначувані, незалежні та добре оплачувані члени суду в стані забезпечити відповідальне управління. Вони можуть зробити це почасти тому, що вони не обираються і є невідповідальними. Таким чином, потерпівши поразку в спробі домогтися визнання монархічного принципу, О. Гамільтон присвятив свої зусилля внаходженню всіляких обмежень демократичної влади.

Не всі ідеї О. Гамільтона одержали втілення в конституції США. Але як загальна спрямованість, так і значна частина конкретних пропозицій цього політика були прийняті Конституційним конвентом. Це визначило загальний характер і зміст конституції, яка порвала з багатьма ідеями Декларації про незалежність. Природно-правова доктрина одержала в О. Гамільтона таке тлумачення, яке відповідало компромісним тенденціям у середовищі вищих прошарків колоністів у боротьбі з Англією. І от саме ця здатність американців до зближення й узгодження інтересів, а не позицій, тобто схильність до компромісу визначала в XVIII столітті, і значною мірою донині визначає функціонування реальної політичної системи США. Республіканізм О. Гамільтона - з одного боку, і демократизм Т. Джефферсона та Т. Пейна - з іншого, що лежать в основі моделі політичної системи країни задають не строгий взаємозв'язок між державою та громадянським суспільством, а окреслюють границі сектора їх дозволеної політичної й економічної активності, творючи, таким чином, простір взаємного компромісу й свободи.

1. Чемшит А.А. История политических и правовых учений. Учения о государстве и праве в Голландии и Англии в период буржуазных революций. - Севастополь: Институт экономики и права, 2001. - С. 8.

2. Форд Г. Международное еврейство. - М.: Москвитянин, 1993. - С. 8-19.